УДК: 159.923.5

Курилас Н. В.

ОСОБИСТІСНІ ДЕФОРМАЦІЇ: ҐЕНЕЗА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ

Аналізується проблема появи особистісних деформацій зумовлених складними соціально-економічними умовами, визначається їх вплив на формування особистості, зокрема молодої людини, психіка якої є ще не до кінця сформованою.

Ключові слова: *особистісна деформація, економічна криза, особа молодого віку.*

Анализируется проблема появления личностных деформаций, обусловленных сложными социально-экономическими условиями, определяется их влияние на формирование личности, в частности молодого человека, психика которого еще не до конца сформованна.

Ключевые слова: *личностная деформация, экономический кризис, лицо молодого возраста.*

The problem of the emergence of personals train caused by difficult socio-economic conditions, determined by their impact on the individual, inparticulary oungman whose mind is not yet fully formed.

Keywords: *personals train, economic crisis, young adults.*

Сучасне суспільство перебуває у фазі реформації та становлення, що зумовлює появу різноманітних кризових явищ, серед яких особливе місце займає економічна криза. Саме економічна криза має особливо значний вплив на формування і розвиток особистості, зокрема на студентську молодь. Нестабільна ситуація, що склалася сьогодні у державі, породжує в особистості внутрішню напругу, змушує її відчувати невпевненість у завтрашньому дні, що може призводити до появи особистісних деформацій. Якщо особистість дорослої людини є сформованою та зазвичай характеризується стійкістю, то особистість молодої людини значною мірою підвладна негативним впливам та піддається реконструкції.

Отже, метою статті є визначення особливостей появи особистісних деформацій у студентської молоді.

Теоретико-методологічними засадами дослідження є праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. В. Бедь, С. П. Безносов, М. Й. Варій, Ю. В. Голик, Є. В. Додін, А. В. Дулов, М. І. Ібрагімов, К. В. Злоказов, З. Р. Кісіль, Л. М. Колодкін, М. С. Корольчук, М. В. Костицький, Р. А. Кузнецов, В. М. Крайнюк, Х. Лангерок, К. Леонгард, І. В. Максимов, Н. П. Матюхіна, В. С. Медведєв, В. В. Оксамитний, В. С. Олійников, О. Ю. Синявська, А. Сімкович, Б. Г. Сьєдін, В. М. Столбовий, О. М. Столяренко, А. С. Сухов, С. Є. Раінкін, О. Р. Ратинов, Л. Н. Терновський, Ю. А. Тихомиров, А. Н. Шатохін, А. І. Шестак та ін.

Сьогодні, коли на особистість впливають постійні труднощі, котрі виникають у соціальній та економічній сферах, коли йде руйнування звичних ціннісних орієнтацій, змінюється стиль життя й утруднюється соціальна адаптація, досягти стійкості до впливу особистісної деформації неможливо без рекомендацій психологів з її профілактики та подолання.

Результатом дослідження змісту та структури феномену деформації є загальноприйняте його визначення як когнітивного викривлення, психологічної дезорієнтації особистості, котра формується під постійним тиском зовнішніх та внутрішніх чинників і призводить до формування специфічного типу особистості [4].

Деформація особистості – це зміни, що порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність і професійно-ефективне функціонування. Якщо ці професійні зміни розцінюються як негативні, тобто такі, що порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність і стійкість, то їх варто розглядати як професійні деформації [12].

Дослідники відзначають, що найбільш значущими наслідками економічної кризи на рівні особистості є деформація самосвідомості, формування неадекватної самооцінки, спотворення образу «Я», суперечливість або асоціальність ціннісно-смислових орієнтацій, незрілість емоційно-вольової та обмеженість мотиваційної сфер [2].

І. А. Алексєєва відзначає, що деформація структурних компонентів особистості відбувається не в усіх сферах відразу, в першу чергу, це залежить від минулого негативного життєвого досвіду та від особливостей сприймання його особистістю [1].

Одним із небажаних наслідків негармонійного переживання економічної кризи та неадекватного розв'язання рольового конфлікту, що її супроводжує, є особистісні дисгармонії. З точки зору рольової концепції можна розглядати такі особистісні дисгармонії:

а) особистісний інфантилізм (нерозвинутість чи запізнення в розвитку життєвих ролей);

б) девіантна поведінка як засвоєння таких моделей поведінки (ролей), які не сприяють адаптованості особистості і ведуть до соціальної дезадаптації або до сурогатних форм адаптації;

© Курилас Н. В., 2013

в) дисгармонійність життєвого сценарію людини, тобто схильність до поведінки, що є причиною всіляких життєвих невдач; окремим видом дисгармонійного життєвого сценарію є такий, що призводить до випадків віктимної поведінки (у широкому розумінні цього слова), тобто не лише до поведінки, що провокує агресивну поведінку з боку потенційного агресора, а й до провокування ставлення до себе, як до уособлення ролі «жертви» всіляких обставин та інших людей.

До особистісних дисгармоній призводять психологічні проблеми, які неадекватно вирішуються людиною, або інші патогенні події чи фактори: рольові конфлікти, несприятливі поведінкові комплекси, негативний досвід рольової поведінки, неадекватні уявлення про рольові очікування, неприйняття ролей та інші [6].

Усі випадки порушення рольової поведінки можна об'єднати під узагальнюючою назвою «рольова дезадаптація». Можна виділити низку причин рольової дезадаптації:

1. Рольовий дефіцит чи незасвоєння особистісних ролей. Пояснюється особливостями соціалізації, у зв'язку з якими особистості не вдається сформувати деякі важливі життєві ролі. Поняття рольового дефіциту описане Дж. Морено, який вважав, що він може викликатися як психологічними, так і клінічними причинами. До подібних наслідків може призводити і явище, яке Дж. Морено назвав «атрофія ролі», чи вторинний рольовий дефіцит.

2. Рольовий інфантилізм, чи фіксація на інфантильних ролях і таких, що віджили, труднощі звільнення від них. Багато які ролі хронологічно передують іншим, таким, що приходять їм на зміну.

3. Рольова дисгармонія, чи формування неконструктивних і неадаптивних ролей. Такі ролі можуть бути пов'язані з формуванням негармонійних життєвих сценаріїв, віктимною поведінкою чи з різноманітними поведінковими девіаціями людини, наприклад, алкоголізмом, асоціальною поведінкою, сексуальними девіаціями тощо [6].

Людська особистість може не тільки розвиватися від нижчих форм до вищих (прогресувати), зупинятися у своєму розвитку, а й деградувати (рухатися назад, занепадати), щосвідчитиме про її регрес. Регрес – перехід від вищих форм до нижчих, зміна до гіршого, занепад.Такі зміни можуть бути тимчасовими, стійкими або незворотними. Особистісний регрес зумовлюється поступовими, безперервними і незворотними змінами, що можуть бути пов'язані з віком, особливостями психіки, а також особливостями управлінської діяльності, системним оточенням.

У психології на сьогодні ще не достатньо досліджено чинники регресивного розвитку особистості. Вважають, що однією з детермінант його можуть бути процеси у суспільстві: суспільні відносини, що значною мірою визначають спрямованість особистості, за певних умов можуть призвести до звуження її інтересів. Тобто на певних етапах суспільного розвитку діє механізм гальмування людської активності, який є найбільш значущим. Він об'єднує такі спонуки: збереження і розвиток досягнутого у взаєминах людей як основи особистісного росту; уникнення діяльності, що містить елементи ризику, особливо ризику порушити неформальні відносини, стереотипізацію мислення; абсолютизація адміністративної концепції управління.

Наприклад, на етапі трансформації політичної, соціально-економічної систем українського суспільства чітко окреслилися дві особливості особистості, які змінилися під впливом суспільних процесів: нездатність враховувати у своїй діяльності інтереси інших людей чи організацій; орієнтація на найближчі цілі, відсутність бачення перспективи.

Регресивний розвиток особистості можуть спричинити організаційні умови в установі. В управлінській практиці поширеною є «організаційна лінь», в основі якої – звички та інерція. З нею пов'язані неправильне планування робочого часу, невміння встановлювати пріоритети, визначати головні завдання, стратегічні дії, вчинки. Вірогідність деформації особистості зростає за відсутності стійких вимог до діяльності, зворотного зв'язку, об'єктивного оцінювання здібностей, поведінки. Деформуючий вплив соціального середовища виявляється через постійну увагу оточення, захоплення, захвалювання, відсутність опору навколишнім.

Гіпертрофія (диспропорційність) особистості, яка є передумовою її деформації, виникає як реакція на певні соціальні впливи і поступово набуває власної логіки розвитку. За таких умов активність особистості виявляється у створенні нею середовища, яке сприяло б домінуванню негативних якостей у її особистісній структурі [9].

Про деформацію мотиваційної сфери особистості свідчать: замкненість мотиваційної сфери тільки на власних інтересах, невідображеність у ній суспільних потреб; домінування над іншими, завищена самооцінка, що спричинює заниження результатів роботи співробітників, формування комплексу власної винятковості.

Схильність особистості до регресії, деформації засвідчують такі психологічні чинники: емоційна напруга, яка сприяє розвитку негативних особистісних процесів; висока інтенсивність праці; хронічний дефіцит часу; відсутність необхідної свободи у процесі підготовки та прийняття рішень; стреси, викликані умовами і результатами праці (занадто високий чи низький рівень відповідальності, при-

душення ініціативи, невикористання досвіду, кваліфікації, можливостей тощо); виникнення і тривале існування конфліктних ситуацій; неадекватні винагороди за роботу; неадекватна підтримка від керівників; постійні та невиправдані новації, зміни, переміщення [9].

Явище особистісної деформації близьке до поняття невротизації, яка розглядається як процес набуття людиною стану неврозу. Невроз же розглядається як зворотнє психічне порушення, що усвідомлюється людиною, обумовлене дією психотравмуючих чинників і протікає з емоційними та соматовегетативними розладами. Причиною неврозів є стресова ситуація. Вона може бути як гострою, так і хронічною (епізодичні або постійні деструктивні прояви певної ситуації). Перш за все, необхідно розмежувати поняття невротизації та неврозу. Для пояснення другого терміна в літературі використовується досить чітке означення Розенбаха: неврози – нервові розлади, які заважають правильному виконанню тих рухів, які необхідні для здійснення певної діяльності, тоді як відповідні м'язи при інших умовах не виявляють відхилень від норми. При розгляді невротизації акцент робиться на процес набуття одного із 3 видів неврозу: істерії, неврастенії, неврозу нав'язливих станів. Ці порушення належать до захворювань нервової системи, тоді як координаторний невроз належить до захворювання опорно-рухової системи. Відповідно, акцент зсувається на розгляд питань про вплив трудової діяльності на вищу нервову діяльність людини [10].

Деформації особистості призводять до її дисгармонійного розвитку.

Гармонійний розвиток особистості являє собою співрозмірний, збалансований, домірний, у певному сенсі розвиток окремих підструктур у загальній психологічній структурі особистості, а саме: підструктур спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту, психофізіології. Деякі особистісні дисгармонії виникають як наслідок невідповідності у розвитку окремих підструктур особистості базовій психофізіологічній її підструктурі, що визначає динамічні характеристики усіх психічних процесів. Саме цей тип невідповідності можна позначити як психолого-типологічну неконгруентність. Отже, психолого-типологічна неконгруентність являє собою невідповідність у психодинамічному плані підструктур особистості підструктурі психофізіологічних властивостей, зокрема, темпераменту як її фундаменту. Психічні новоутворення особистості набувають у такому разі інших психодинамічних характеристик, аніж ті, на які розрахована нервова система особистості. Мова йде про енергетичні (мотивація, активність, моторика, емоційність) і часові (темп, ритм, швидкість) характеристики функціонування підструктур особистості, які мають відповідати, але не відповідають тим нормам, на які запрограмована від народження нервова система і які визначаються темпераментом особистості. Звичайно, в ідеалі особистість має бути в цьому плані конгруентною, але насправді це буває не завжди.

Психолого-типологічна або психодинамічна конгруентність виступає як важлива особистісна передумова вибору профільного навчання, професійного становлення, способу життя особистості. Рівень психолого-типологічної конгруентності певною мірою залежить від адекватності сімейного виховання, від реалізації у навчанні індивідуального підходу, від ступеня розвитку інтелектуальних здібностей та врахування належності учнів до того чи іншого типу темпераменту. Неврахування індивідуально-типологічних властивостей особистості в умовах навчально-виховного процесу може призвести до виникнення неконгруентності, гострих особистісних проблем, певних патогенних тенденцій і психосоматичних хвороб у підлітків.

Виявлено, що в розглянутих психолого-педагогічних системах поза увагою дослідників залишилася психолого-типологічна конгруентність. Для уникнення цієї обмеженості гармонізацію розвитку особистості доцільно здійснювати в контексті особистісного підходу за умов впровадження відповідного психолого-педагогічного забезпечення процесу виявлення й корекції особистісних дисгармоній, пов'язаних із психодинамічною неконгруентністю [7].

Можна стверджувати, що сьогодні предметний світ досяг значного розвитку і є досить складним. Він дедалі більше перебудовує не лише спосіб життя, а й багато душевних і тілесних процесів. До наслідків такої «перебудови» потрібно зарахувати: пришвидшення ритму життя; гігантське збільшення виробництва і споживання психоактивних ліків (снодійних, седативних, тонізуючих, стимулюючих тощо); збільшення виробництва і споживання психоактивних наркотичних речовин (алкоголю, наркотиків, токсикантів).

Пришвидшення ритму життя призвело до значного підвищення стресового навантаження. Найсумніші наслідки цього – значне збільшення психічних розладів, суїцидів, психогенних захворювань. Часом інструментальний світ починає дублювати, заміщувати або закривати світ природний. Крім того, інструментальний світ має надзвичайно багато можливостей для побудови ілюзій.

Враховуючи це, один з аспектів гармонії особистості є узгодженість розвитку й функціонування основних сфер особистості. Із Середніх віків у західній цивілізації домінують цінності розвитку пізнавальної (когнітивної) сфери особистості. Однак велика кількість знань не робить автоматично людину ні гармонійнішою, ні благополучнішою, ні щасливішою. Такий однобічний розвиток призвів у XX ст. до науково-технічної революції без адекватних, розмірених просувань у гуманітарному розвитку. Саме в цьому причина руйнування екології планети й «топтання на місці» в духовній сфері. Це також спри-

чинює брак розвитку емоційно-почуттєвої сфери, невротизацію суспільства і заниження життєвого тонусу людей у багатьох, зокрема й високорозвинених (технологічно) країнах. На контроль і стримування емоцій затрачають чимало енергії.

Розглядаючи гармонію, широко використовують різні поняття: загальнонаукові (рівновага, цілісність, інтегрованість), природничі (адаптація, здоров'я), гуманітарні (благополуччя, соціальна зрілість, особистісна зрілість, душевна рівновага). Здебільшого поняття гармонії розкривають через поняття узгодженості й доцільності. «Узгоджений» – це такий, що досяг єдності, «доцільний» – у якому правильно співвідносяться його частини.

Гармонія – вищий рівень інтегрованості особистості порівняно зі стійкістю особистості, а стійкість – вищий рівень інтегрованості особистості порівняно з адаптованістю. Інтегрованість особистості – це її цілісність (відповідно до етимології терміна «інтеграція»). Поняття гармонії та інтегрованості досить тісно пов'язані, але не еквівалентні. Особистість може бути інтегрованою й негармонійною. Але не може бути гармонійною і неінтегрованою.

Гармонія особистості – це узгодженість і пропорційність основних аспектів буття особистості: багатовимірного простору особистості, часу й енергії особистості (і потенційної, і реалізованої). Пропорційність кількісних характеристик простору, часу й енергії особистості можна конкретизувати як пропорційність між обсягом простору особистості, швидкістю особистісного часу і рівнем енергії особистості.

Крім того, це зіставлення зовнішнього і внутрішнього простору особистості, їхня досить тісна пов'язаність; зіставлення зовнішнього і внутрішнього часу особистості; співвіднесеність потенційної й реалізованої енергії; пропорційність енергетичних та інформаційних ресурсів. Гармонія – це також рівновага між відчуттям самодостатності і відчуттям спільності (спільності, наприклад, в адлерівському значенні) [8].

У становленні особистості велику роль відіграє процес формування її «Я»-концепції, під якою мається на увазі динамічне психологічне утворення (узагальнене уявлення про самого себе) як система установок щодо власної особистості. Виділяють дві основні форми «Я»-концепції – реальну та ідеальну, а також специфічну форму «Я»-концепції – професійну «Я»-концепцію (так само реальну та ідеальну). Розходження між реальною та ідеальною «Я»-концепціями може призвести, з одного боку, до внутрішніх конфліктів особистості, проте з іншого, воно (розходження) може стати й джерелом самовдосконалення особистості та прагнення до саморозвитку. В цьому контексті можна використати поняття «особистість, здатна до самовизначення» як зорієнтовану на групові, колективні та суспільні відношення, іншими словами особистість розглядається у загальній системі суспільних відносин, яку й представляє собою суспільство, іншими словами — у деякому «соціальному контексті». Цей «контекст» подається через систему реальних відносин особистості із зовнішнім світом. Проте вся річ у тім, що зміст, рівень цих взаємин людини зі світом є вельми відмінним: кожен індивід вступає у відносини, але й цілі групи так само вступають у відносини між собою, і, у такий спосіб, людина виявляється суб'єктом численних та різноманітних взаємин.

Тепер принципово важливо усвідомити місце цих міжособистісних взаємин у реальній системі діяльності. Природа міжособистісних взаємин може бути витлумаченою правильно, якщо їх не ставити «в один ряд» із суспільними відносинами, а розпізнати у них особливий «ряд» взаємин, що виникають усередині кожного виду суспільних відносин. Тому практично в усіх групових діях учасники їх виступають ніби в двох якостях: як виконавці безособової соціальної ролі і як неповторні людські особистості. Віднайдення особистісних рис у стилі виконання соціальної ролі викликає в інших членів групи відповідні реакції, й таким чином, у групі виникають цілі системи міжособистісних відносин. Природа міжособистісних відносин істотно відрізняється від природи суспільних відносин: їх найважливіша специфічна риса – емоційна основа. Емоційна основа міжособистісних відносин означає, що вони виникають і складаються на основі певних почуттів, народжуються у людей стосовно одне одного. «Набір» цих почуттів є безмежним.

Людина є «чутливою», вразливою щодо власних відносин, тому вона й переживає будь-які зміни міжособистісних відношень. Особливе місце серед явищ, що виникають у відносинах, посідає їх дисгармонія. У її основі лежить напруженість міжособистісних відносин. Світ людини побудований на рівновазі сил, що ним рухають, на взаємодії протилежностей. Більшість явищ можуть бути визначені за тими чи іншими характеристикам, котрі мають протилежні полюси. У цій діалектиці відбита не лише стрункість понятійного апарату, але й найбільш поширений стан людини – єдність ознак гармонії та дисгармонії одночасно, наявність деяких їх сполучень з переважанням у той чи інший бік [3].

За О.І. Мотковим, під психологічною гармонією розуміється, по-перше, наявність у людини психічного, особистісного, соціального та духовно психологічного здоров'я. У загальних рисах це: відсутність виражених психічних захворювань (психічне здоров'я); оптимальна внутрішня узгодженість, збалансованість різних, спочатку генетично заданих (базових), і мотивацій, які з'являються у житті, характерологічних та культурологічних рис різного рівня і змісту один з одним, а також з пізнавальними, психофізіологічними і фізичними можливостями побудови поведінки (особистісне здоров'я); оптимальна зовнішня збалансованість особистості з навколишніми соціальними умовами, мікро– і

макросоціальним середовищем (соціально-психологічне здоров'я); оптимальна зовнішня збалансованість особистості з природними середовищами, зі світом в цілому (духовно-психологічне здоров'я) [5].

За К. Роджерсом, психологічна гармонія виражається в оптимальній психічній організації та оптимального функціонування і розвитку індивідума (у межах заданих природою можливостей). Вона є синонімом наявності у людини здорового, різноманітного та цікавого життя, з елементами «своєї гри», своєї справи і творчості, з високим самоприйняттям та прийняттям в цілому навколишнього соціального та природного світу.

Потреба знаходити, розуміти або переживати сенс свого буття посідає, можливо, центральне місце в духовному просторі особистості. Втрата сенсу життя призводить не лише до значної дисгармонії, а й до депресивних станів, суїцидних намірів [11].

Отже, радикальні суспільно-політичні та соціально-економічні перетворення, які відбуваються у нашій державі на початку нового тисячоліття, супроводжуються формуванням нового соціо- та етнокультурного середовища, у якому відбувається становлення нового типу громадянина та особистості нашого співвітчизника. Забезпеченню молодого покоління, надійною базою знань, професійних умінь та навичок відповідно до вимог часу, а також до морально-ціннісних настанов зі збереженням у той самий час вікових традицій нашого народу мають сприяти, у першу чергу, психологічна наука та педагогіка, на основі яких і здійснюється реформування в усіх професійних сферах.

Постійна соціальна напруженість та конфліктність суспільства, його нетривкі духовні орієнтири, нестабільні матеріально-побутові умови життєдіяльності та праці, постійно зростаюча інтенсифікація інформаційних потоків, вимагають їх вчасного та якісного переопрацювання; інноваційні процеси, повсякденна емоційно насичена комунікативна активність – становлять сукупність чинників соціогенної невротизації особистості, формування у неї різного виду внутрішніх дисгармоній, що проявляються, зокрема, у феноменах «професійного стресу» та «емоційного вигорання» професіонала [3].

Узагальнюючи проаналізований матеріал, слід зазначити, що особистісна деформація є складним психологічним феноменом, який на цей момент недостатньо вивчений у науці. Утворення особистісних деформацій слід розглядати в тісному взаємозв'язку з такими явищами, як дисгармонізація особистості, професійна деформація, невротизація, порушення структури особистості. Аналіз цієї проблеми слід здійснювати з урахуванням тих умов, що сприяють гармонійному розвитку особистості та перешкоджають появі особистісних деформацій.

На виникнення особистісних деформацій впливає низка чинників, серед яких можна виділити стабільність та адекватність «Я»-концепції, соціальна активність, виконання людиною тих соціальних ролей, що відповідають її індивідуальним характеристикам та мотивам поведінки. Особливо важливими, на нашу думку, фактором, здатним призвести до особистісної деформації молоді, є економічне становище, що склалось на сьогодні в країні. Зокрема, соціально-економічна нестабільність є тією передумовою, що негативно впливає на молоду людину та призводить до її дисгармонізації.

Перспективним напрямком дослідження є подальший аналіз проблеми особистісних деформацій, проведення емпіричного дослідження з метою аналізу різних аспектів цього явища і розробка методів профілактики та корекції особистісних деформацій.

Список використаних джерел:

1. Алексеева И.А. Жестокое обращение с ребенком. Причины. Последствия. Помощь / И.А. Алексеева, И.Г. Новосельский– М.: Генезис, 2005. -256 с.

2. Боулби Д. Создание и разрушение эмоциональных связей./ Д.Боулби-М., 2004. – 232 с.

3. Лось О.М. Міжособистісні дисгармонії, їх вплив на особистість професіонала [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://vuzlib.com/content/view/846/94/

4. Мещеряков Б.Г. Большой психологический словарь. 3-е изд. /Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. – М., 2002. – 630 с.

5. Мотков О.И. Психология самопознания личности. / Мотков О.И. – М., 1993. – 96 с.

6. Особистісні дисгармонії як деформації рольової поведінки. Стратегії рольової психотерапії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.refotext.com/referat-text-4271-1.html

7. Помиткіна Л.В. Корекція особистісних дисгармоній психодинамічно неконгруентних старшокласників // Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Л.В. Помиткіна; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2004. – 24 с.

8. Поняття гармонії особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://psyhologiya.org.ua/ponyattya_garmonii_osobystosti.html

9. Проблема статі в управлінні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://gendocs.ru/v20324/?cc=5&page=3

10. Професійна невротизація: методологія і практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://vuzlib.com/content/view/869/94/

11. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. / Роджерс К. – М., 1998.– 480 с.

12. Соціально-психологічні деформації особистості вчителя [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://osvita.ua/school/teacher/1175/